

Michael Puett en Christine Gross-Loh

De Weg

Wat Chinese filosofen ons over het goede leven leren

Vertaald door Jelle Noorman

Dertiende druk

th ten have

Inhoud

Voorwoord 9

Inleiding 17

- 1 Het tijdperk van zelfgenoegzaamheid 21
- 2 Het tijdperk van de filosofie 33
- 3 Over relaties: Confucius en het alsof-ritueel 41
- 4 Over beslissingen: Mencius en de
onberekenbare wereld 75
- 5 Over invloed: Lao Zi en de schepping van werelden 109
- 6 Over vitaliteit: de *Innerlijke training* en
leven als een geest 143
- 7 Over spontaneïteit: Zhuang Zi en een
transformerende wereld 167
- 8 Over menselijkheid: Xun Zi en de ordening
van de wereld 191
- 9 Het tijdperk van mogelijkheden 213

Dankbetuiging	231
Bronnen en aanbevolen literatuur	233
Over de auteurs	237

Het tijdperk van zelfgenoegzaamheid

Een bepaalde opvatting van de geschiedenis is gemeengoed geworden. Mensen leefden tot de negentiende eeuw in zogenaamde traditionele samenlevingen. In die samenlevingen werd hun altijd verteld wat ze moesten doen. Ze kwamen ter wereld in een reeds bestaande maatschappelijke structuur die hun levensbestemming vormde: wie als boer werd geboren, bleef boer; wie als edelman werd geboren, bleef edelman. Het soort familie waarin ze werden geboren, was bepalend voor de hoeveelheid geld en macht die ze zouden verwerven en daarmee was hun levensloop vanaf de geboorte bezegeld.

En dan gaat het verhaal zo verder: in de negentiende eeuw wist men zich in Europa eindelijk aan deze beperkingen te ontworstelen. Voor het eerst in de geschiedenis beseften we dat we allemaal individuen zijn met een redelijk verstand. We kunnen onze eigen beslissingen nemen en zelf ons leven bestieren. Als rationele wezens zijn we in staat onbeperkte en ongekende mogelijkheden te creëren. En met dit besef, aldus het verhaal, was de moderne wereld een feit.

Maar terwijl sommigen van ons zich hebben bevrijd, bleven andere culturen achter – althans, dat denken we. Voor menigeen is het oude China een schoolvoorbeeld van de traditionele samenleving, waarin mensen gedwongen waren een scherpomlijnde maatschappelijke rol te vervullen in een geordende, in klassen verdeelde wereld.

Dat moet dus wel een wereld zijn waarvan we niets kunnen leren.

Natuurlijk, soms is er ook een romantische draai gegeven aan deze interpretatie van traditionele samenlevingen in het algemeen en China in het bijzonder: *Tegenwoordig zijn we van elkaar vervreemd, maar in de traditionele wereld leefden mensen bewust in harmonie met de kosmos. We hebben ons losgemaakt van de natuurlijke wereld en zijn eropuit deze te beheersen en aan ons te onderwerpen, terwijl men in de traditionele wereld juist volgens het ritme van de natuur probeerde te leven.*

Van zo'n sentimentele kijk op een traditionele wereld kunnen we al evenmin iets leren. Daarmee worden die zogenaamd traditionele samenlevingen teruggebracht tot iets nostalgisch. Als we in een museum een Egyptische mummie zien, denken we: wat interessant. Een Chinees artefact? Wat apart. Intrigerend om naar te kijken, maar we zouden niet terug willen naar die tijd – naar de wereld die ze vertegenwoordigen. We zouden niet in die traditionele werelden willen leven, en zeker niet bereid zijn er wijsheden uit over te nemen, omdat ze nu eenmaal niet modern waren. Niet zij, maar wij hebben uiteindelijk begrepen hoe alles in elkaar steekt.

Maar zoals je zo meteen zult ontdekken, kloppen veel van onze stereotiepe ideeën over die 'traditionele' samen-

levingen niet. Er zijn heel wat dingen die we van het verleden kunnen leren.

Het nadeel van onze kijk op de geschiedenis is niet alleen dat we een aanzienlijk deel van het menselijk bestaan hebben afgedaan als irrelevant, maar ook dat we de heersende opvattingen uit onze tijd zijn gaan beschouwen als de enige die mensen ertoe aanzetten zelf hun leven te bepalen; onze moderne ideeën zouden daarom de enig juiste zijn.

In werkelijkheid hebben er allerlei opvattingen bestaan over de manier waarop mensen hun leven zelf gestalte kunnen geven. Zodra we dat onderkennen, zullen we beseffen dat die 'moderne' kijk in feite maar een van vele zienswijzen is, in een bepaalde tijd en op een bepaalde plek tot stand gekomen. En dan zal zich een heel nieuwe ideeënwereld voor ons ontfouwen, die een aantal van onze favoriete mythen onderuithaalt.

MYTHE: WE LEVEN IN EEN TIJD VAN ONGEKENDE VRIJHEID

De meesten van ons menen dat we in wezen vrij zijn, wat voor onze voorouders in veel opzichten niet gold. Nadat wij hier in het Westen in de negentiende eeuw de traditionele wereld achter ons hadden gelaten, waren we eindelijk in staat zelf te bepalen hoe we de nieuwe wereld wilden inrichten. Twee eeuwen lang hebben we geworsteld met verschillende wedijverende ideologieën: socialisme, fascisme, communisme en democratisch kapitalisme. En

toen uiteindelijk al deze denkbeelden, op één na, grotendeels waren afgedankt, bereikten we het 'einde van de geschiedenis'. Met de val van de Berlijnse muur in 1989 leek het neoliberalisme te hebben gezegevierd als de enig juiste manier om de wereld in te richten – als de ideologie die mensen de grootste garantie biedt voor welvaart en succes.

Maar hoe kijken we dan aan tegen de enorme mate van onbehagen, narcisme en angst in de ontwikkelde wereld? Er wordt altijd gezegd dat hard werken de sleutel is voor succes, maar ondertussen wordt de kloof tussen rijk en arm steeds groter en neemt de sociale mobiliteit alleen maar af. Ons leven wordt vergemakkelijkt door allerlei fascinerende en indrukwekkende apparaten, maar tegelijkertijd worden we geconfronteerd met schrikbarende omvangrijke ecologische en humanitaire rampen. Nu we een paar decennia verder zijn, is ons grote optimisme verdwenen. We weten niet meer zo zeker of we onze wereld wel op de juiste manier hebben ingericht.

Dus hoeveel hebben we eigenlijk begrepen? Zullen toekomstige historici onze tijd omschrijven als een periode van welvaart, gelijkheid, vrijheid en geluk? Of zullen ze het begin van de eenentwintigste eeuw juist definiëren als een tijdperk van zelfgenoegzaamheid: een periode waarin mensen ongelukkig en ontevreden waren, waarin ze problemen steeds groter zagen worden maar nalieten er iets aan te doen, omdat ze het idee hadden dat er geen haalbare alternatieven bestonden?

De in dit boek beschreven Chinese filosofische teksten bieden wel degelijk alternatieven voor onze zelfgenoegzaamheid. Het zijn alleen geen vastomlijnde ideologieën

die bijvoorbeeld de democratie zouden kunnen vervangen, maar eerder weinig voor de hand liggende ideeën over het zelf en de plaats daarvan in de wereld. En een groot aantal daarvan is juist ontwikkeld uit protest tegen de gedachte dat we volgens een of ander allesomvattend denksysteem moeten leven.

Tussen ongeveer 600 en 200 voor Christus ontstonden er in Eurazië talloze filosofische en religieuze bewegingen, met de meest uiteenlopende visies op menselijk welzijn. In deze periode, die later het spiltijdperk zou worden genoemd, maakten veel van de ideeën die in Griekenland ontstonden ook opgang in China en andersom. Zoals we zullen zien, kwamen in China bepaalde opvattingen in omloop die in feite sterk leken op denkbepelden die tegenwoordig in het Westen gangbaar zijn. Maar in China dolven deze concepten het onderspit toen zich tegenstromingen aandienden die een heel andere weg naar het goede leven bepleitten.

Niets van wat hier aan bod komt, moet worden beschouwd als ‘Chinese’ opvattingen die we tegenover ‘westerse’ stellen, zoals er ook geen sprake kan zijn van traditionele ideeën versus moderne. Naarmate we ons verder in deze concepten verdiepen, zullen we niet alleen ontdekken dat er lang voor het moderne tijdperk al discussies werden gevoerd over de beste manier om de wereld in te richten, maar ook dat er wezenlijk andere antwoorden bestaan op de vraag hoe we een goed leven kunnen leiden.

MYTHE: WE ZIJN IN STAAT DE KOERS
VAN ONS LEVEN TE BEPALEN

In het Westen leren we op ons redelijk verstand te vertrouwen om geluk en voorspoed te verwezenlijken, in de veronderstelling dat zorgvuldige berekening resultaat oplevert. Geconfronteerd met de onzekerheden van het leven putten we moed uit de gedachte dat we, door emoties en neigingen te bedwingen en onze ervaringen terug te brengen tot meetbare gegevens, het toeval kunnen uitsluiten en het lot kunnen tarten. Denk maar aan onze favoriete benadering van morele en ethische dilemma's: we verzinnen een relevante hypothetische situatie en nemen die verstandelijk door. Zo is er het beroemde 'rolleyprobleem', waarbij we worden geacht ons voor te stellen dat we bij een tramemplacement een op hol geslagen tram (*trolley*, in het Amerikaans) over de rails zien denderen. Het is duidelijk dat hij vijf mensen op het spoor verderop zal aanrijden. Maar als we een wissel omzetten, kunnen we de tram laten afbuigen naar een ander spoor, waar maar één persoon ligt. Laten we de tram die vijf mensen overhoop rijden of redden we ze door de wissel om te zetten – waarbij we er dus bewust voor kiezen die ene man op het andere spoor te doden?

Wat is de juiste beslissing?

Dit soort kwesties houdt filosofen en ethici al sinds mensenheugenis bezig. Er zijn talloze essays – en zelfs enkele boeken – geschreven over de implicaties ervan. Met zo'n scenario kunnen we beslissingen terugbrengen tot een eenvoudige verzameling gegevens en slechts één mogelijke keuze. De meesten van ons denken dat dit de

manier is waarop besluiten worden genomen.

In het oude China zijn dergelijke gedachte-experimenten ook uitgeprobeerd. Maar ze konden onze Chinese denkers niet erg boeien. Het is een aardig intellectueel spel, vonden ze, maar ook al doe je de hele dag dat soort spelletjes, hoe je je in het dagelijks leven gedraagt, zal er niet door veranderen. In geen enkel opzicht.

Hoe wij ons in het leven denken te gedragen, is niet hoe we ons werkelijk gedragen. Hoe wij beslissingen denken te nemen, is niet hoe we ze werkelijk nemen. Zelfs als je ooit echt meemaakte dat iemand op zo'n emplacement onder een naderende tram dreigde te komen, zou je reactie niets te maken hebben met verstandelijke berekening. In dat soort situaties nemen onze emoties en instincten het over, en die zijn ook bepalend voor onze minder spontane beslissingen, hoe weloverwogen en rationeel we die ook denken te nemen. Bijvoorbeeld: Wat zal ik vanavond eten? Waar wil ik wonen? Met wie moet ik trouwen?

De Chinese filosofen onderkenden de beperkingen van een dergelijke benadering en gingen op zoek naar alternatieven. Wat hen betreft konden we beter onze instincten aanscherpen, onze emoties trainen en een proces van voortdurende zelfontwikkeling op gang brengen, zodat we uiteindelijk – op zowel cruciale als alledaagse momenten – in elke specifieke situatie op de juiste, moreel verantwoorde manier zouden kunnen reageren. En met onze reacties zouden we dan ook weer positieve reacties uitlokken bij de mensen om ons heen. Deze denkers lieten zien dat op die manier elke ontmoeting en ervaring een gelegenheid biedt om actief bij te dragen aan een nieuwe, betere wereld.

MYTHE: WIE WE WERKELIJK ZIJN,
LIGT IN ONSZELF VERBORGEN

Toen in het spiltijdperk de oude aristocratische religieuze instituten in verval raakten, moest men op zoek gaan naar nieuwe bronnen van waarheid en zingeving. In onze tijd bestaat ook het idee dat we ons hebben bevrijd van oude, benauwende denkwijzen en zijn we eveneens op zoek naar nieuwe bronnen van zingeving. Steeds vaker krijgen we te horen dat we voor die hogere waarheid naar binnen moeten keren. Iemand die tegenwoordig aan zelfverwezenlijking doet, streeft ernaar zichzelf te vinden en een 'authentiek' leven te leiden, op grond van een innerlijke waarheid.

Het gevaar hiervan ligt in de overtuiging dat we allemaal onze 'waarheid' zullen herkennen wanneer die zich aandient, waarna we alleen nog maar volgens die waarheid zullen leven. Als we zoveel moeite doen te bepalen wie we zijn, lopen we het risico onze toekomst te bouwen op een zeer beperkt zelfbeeld – op wat we zien als onze sterke en zwakke kanten, onze voorkeuren en aversies. Veel Chinese denkers zouden zeggen dat we hierdoor maar naar een bijzonder klein deel kijken van wie we zouden kunnen zijn. We gaan uit van een beperkt aantal emotionele neigingen gedurende een bepaalde tijd, in een bepaalde situatie, en laten onze identiteit daardoor voor altijd vastleggen. Door de menselijke natuur als een monolithisch geheel te beschouwen reduceren we al meteen onze mogelijkheden.

Maar veel Chinese denkers zouden stellen dat je niet slechts één homogeen wezen bent en jezelf ook niet zo moet zien. Stel dat je jezelf beschouwt als iemand met een

opvliegend karakter, iemand die snel boos wordt. De denkers die we zullen ontmoeten, zouden je afraden om te zeggen ‘Zo ben ik nu eenmaal’ en jezelf vervolgens als zodanig te aanvaarden. Zoals we zullen zien, ben je misschien van nature helemaal geen boos iemand. Misschien gaat het om ingesleten gewoontes – gedragspatronen – waaraan je hebt besloten je identiteit te ontlenen. In werkelijkheid bezit je niet alleen het vermogen om kwaad maar bijvoorbeeld ook om vriendelijk of vergevingsgezind te zijn.

Deze filosofen zouden ons aansporen te erkennen dat we allemaal complexe wezens zijn, die voortdurend veranderen. Eenieder van ons heeft vele verschillende en vaak tegenstrijdige emotionele neigingen, verlangens en manieren om op de wereld te reageren. We ontwikkelen onze emotionele neigingen door naar buiten te kijken in plaats van naar binnen. We zullen ze niet kunnen bijschaven door ons terug te trekken uit de wereld om te mediteren of door op vakantie te gaan. In werkelijkheid worden ze gevormd door de dingen die we in het dagelijks leven doen: door de manieren waarop we met anderen omgaan en de activiteiten die we ondernemen. Met andere woorden, we zijn niet gewoon wie we zijn: we kunnen er voortdurend actief voor zorgen dat we betere mensen worden.

Dit is natuurlijk geen eenvoudige opgave. We moeten eerst anders leren denken over hoe we de dingen doen en hoe werkelijke verandering plaatsvindt. Het is ook niet iets wat van de ene dag op de andere gebeurt: veranderen doen we geleidelijk, door vol te houden. Verandering vindt plaats wanneer we ons erin oefenen onze blik te verruimen, zodat we een beeld krijgen van de wirwar van factoren waar-

door elke situatie wordt bepaald (de relaties die we onderhouden, de mensen met wie we omgaan, het werk dat we doen en andere levensomstandigheden), waarna we geleidelijk onze interactie met alles om ons heen kunnen aanpassen. Door deze bredere kijk op de dingen kunnen we ons leren gedragen op een manier die langzaam maar zeker voor echte verandering zal zorgen.

Hoewel ons is verteld dat we pas echte vrijheid zullen kennen wanneer we ontdekken wie we diep vanbinnen zijn, zitten velen van ons door die 'ontdekking' nu juist gevangen in het tijdperk van zelfgenoegzaamheid. We zitten onszelf in de weg.

Betekent dit dat we radicaal anders moeten gaan leven en de wereld op een volkomen andere manier moeten inrichten? Integendeel: de filosofen die we zullen bestuderen, lichtten hun ideeën vaak toe aan de hand van doodgewone aspecten van het dagelijks bestaan, vanuit de gedachte dat daar de grote verandering plaatsvindt. Om hun ideeën tastbaar te maken geven ook wij in dit boek veel voorbeelden uit het leven van alledag. Het was echter niet de bedoeling van deze denkers, en al evenmin van ons, dat de illustraties worden opgevat als een bindend advies. Ze zijn eerder bedoeld om te laten zien dat we veel van deze dingen al doen; we doen ze alleen niet goed. Wanneer we die aspecten van ons leven heroverwegen, zullen we beseffen hoe praktisch en haalbaar de gepresenteerde ideeën eigenlijk zijn.

De titel van dit boek is ontleend aan een concept dat door Chinese filosofen vaak de *Dao*, de Weg, werd genoemd. De Weg is geen harmonieus 'ideaal' dat we moeizaam volgen, maar eerder het pad dat we voortdurend effenen door middel van onze keuzes, daden en betrekkingen. Op elk moment van ons leven scheppen we de Weg opnieuw.

Er bestaat geen opvatting van de Weg waar deze filosofen unaniem mee zouden hebben ingestemd. Ze vochten niet alleen de conventies van hun eigen samenleving aan, maar ieder van hen had ook zijn volkomen eigen idee over de manier waarop je dit pad verwezenlijkt. Ze waren het er echter wel over eens dat we, door het pad te effenen, eindeloze mogelijkheden zullen ontdekken om onszelf en de wereld waarin we leven te veranderen.